

Мр БОЈАН Б. ДИМИТРИЈЕВИЋ

**ЂЕНЕРАЛ ДРАЖА МИХАИЛОВИЋ У САВЕЗНИЧКОМ
ЖРВЊУ ОД 1941 ДО 1945.**

Мр Бојан Б. Димитријевић
Институт за савремену историју,
Београд, Трг Николе Пашића 11

UDK: 949.71 „1941/1944“

Текст који следи има намеру да пружи једну допуну виђења о теми која је често била предмет стручних и ненаучних расправа, посебно у протеклој деценији: колико су савезници криви за одбацавање ђенерала Драже Михаиловића; његове војске и народа у корист комунистичког покрета? Аутор је покушао да сагледа овај проблем кроз већ постојећа сазнања стране историографије, комбинујући их са својим истраживачким поступком, у коме се презентира став самог ђенерала Михаиловића у односу на односе са савезницима. Контраверзност теме и њена непрекидна актуелност утицали су на ауторово мишљење о корисности презентације нових описних сегмената или неких закључака и на општем, али и на локалном плану.

По првим вестима о постојању отпора силама Осовине у Краљевини Југославији и по налогу британских и југословенских војних и политичких кругова, у септембру 1941, у окупирану Југославију послата је мешовита мисија. У њеном саставу били су британски капетан Хад-

сон, ваздухопловни мајори Остојић и Лалатовић, са радио-телеграфистом и радио-станицом. Ова мисија се искрцала на црногорској обали 22. септембра, а затим је, прелазећи преко партизанских и четничких територија, стигла у устанички штаб ђенералштабног пуковника Драгољуба Драже Михаиловића, на Равној гори.¹ Иначе, прва веза Равне горе са иностранством, успостављена је примитивном радио-станицом 26. септембра 1941. године.²

Средином новембра 1941. пуковник Михаиловић је званично признат за команданта свих оружаних снага отпора у Југославији. То је учинио председник југословенске владе ђенерал Душан Симовић, у говору преко лондонског радија, 15. новембра 1941. Већ следећег дана, Михаиловић је издао проглас „Срби, Хрвати и Словенци” у коме је, у складу са претходним озваничењем, тражио од свих наоружаних група на територији Краљевине да се ставе под његову команду, поштујући све војне законе и прописе.³

Тек када је Михаиловић почео да упућује драматичне апеле за пружање помоћи, Запад је био подигнут на ноге. Апели су устанике представили у изразито борбеном светлу, што је био увод у чудну, у прво време ненамерну, мистификацију и актера и саме борбе. Касније се овакав однос према отпору у Југославији претворио у прворазредну дипломатку игру.

У току највеће немачке акције на Михаиловића у децембру 1941. године, влада Краљевине Југославије, која се налазила у Лондону, произвела је Михаиловића у чин бригадног ђенерала. Месец дана доцније, 11. јануара 1942, владу у избеглиштву образовао је Слободан Јовановић и у њој је ђенерал Михаиловић постављен за министра војног. Недељу дана после овог наименовања, 19. јануара 1942, Михаиловић је произведен у чин дивизијског ђенерала.⁴ За сва ова унапређења Михаиловић је сазнао преко радија. „Не знам шта им треба да са нама терају шегу, али није искључено да ипак знају шта раде”, коментарисао је овакве новости. Један од његових пратилаца из шале, угљеном је нашкрабао на вратима колибе у којој су он и пратиоци обитавали те зиме: „Министарство војске, морнарице и ваздухопловства”.⁵ Дана 10. јуна 1942. об-

1. Mark. C. Wheeler, *Britain and the war for Yugoslavia, 1940-1943*, Columbia Univ. Press, New York, 1980, str. 82-90; Heather Williams, *The Special Operations Executive and Yugoslavia 1941-1945*, Dissertation submitted for degree of Doctor of Philosophy, University of Southampton, Department of History, Faculty of Arts, January 1994, str. 38-43.

2. Сећање Александра Саше Теодоровића аутору овог рада 25. априла 1995. у Земуну.

3. Архив Војноисторијског института у Београду (АВИИ). Четничка архива (Ча), к. 12. б/1.

4. *Књига о Дражи*, уредио Радоје Л. Кнежевић, свеска прва, Виндзор, Канада, 1956. стр. 3.

5. Звонимир Вучковић, *Сећања из рата*, Београд 1990, стр. 199-200; Никола Кордић, *Кроз рат са Дражом*, Београд 1998, стр. 60-67.

јављен је указ о формирању Врховне команде *Југословенске војске* у окупираној отаџбини (од тада се званично употребљава назив *Југословенска војска у Отаџбини* – ЈВуО), с генералом Михаиловићем на челу. Већ 17. јуна Михаиловић је произведен у чин армијског генерала.⁶

Али, у току прве половине 1942, у југословенским трупима на Блиском истоку беснела је тзв. Каирска афера, бесмислена и компромитујућа борба између две завађене официрске клике. Почетком лета била је на свом врхунцу све док се Британци нису умешали и својом акцијом раздвојили завађене фракције. Последице каирског скандала биле су све веће и све је фаталније мешање Британаца у југословенске ствари, које је улогу савезничке државе свело у домен британског привеска, а то је и неслога у круговима југословенске владе по више питања.⁷ Део каирских подела осетио се и у одређеним поступцима официра који су били упућени из Египта у Михаиловићев штаб, јер су то били махом противници генерала Симовића и Боре Мирковића. Они су касније придобили локалне команданте Баћовића и Ђуришића. Још у Египту у ово су се мешале и разне британске обавештајне службе. Михаиловић је преко тога прелазио, јер није имао времена да се бави тиме...⁸

Од првих дана свог доласка у Југославију, два главна захтева британског делегата су била: развијање устанка против Немаца у што већем обиму и одржавање сарадње са партизанима по сваку цену. Пуковник генерал Михаиловић са своје стране тражио је од британске команде достављање материјалне помоћи ваздушним путем и омогућавање директне везе са владом у избеглиштву, чији је уосталом он био министар. Каирска побуна или анархија срозала је до последње тачке углед југословенске владе и њеног маленог војног елемента, начеог чином капитулације од априла 1941. Ово је у следећим данима отворило врата британским (Черчиловим) интервенцијама, које су почеле да намећу британску команду Југословенима у Египту, а завршило се са „маршалом“ Титом. Каирска афера носи са собом нова и тешка разочарања у односима са Америком. Одговорност југословенске владе ту је била још већа, а последице по борбу у земљи далеко теже. Американцима није било важно ко ће да буде веза између њих и Михаиловића. Важна им је била непосредна и брза помоћ – да би се борба иза не-

6. *Књига о Дражи*, св. прва, стр. 3–4.

7. Радоје Вукчевић, *Из живота Драже Михаиловића, Прилози за биографију, Гласник СИКД „Ивекови“*, свеска 17, јуни 1966, стр. 64–65; Детаљан опис код: Неђељко Пилџаш, *Рајне године 1941–1945*, Виндзор, 1983; Mark C. Wheeler, и.д, стр. 131–143.

8. Записник о саслушању Драгољуба Драже Михаиловића, стр 117–118.

пријатељских линија оживела. Тако је на ситном „домаћем” питању, која ће од официрских клика да превагне, пасти у воду у цео споразум о америчкој помоћи.⁹

После немачке офанзиве на устанике крајем 1941, везе са Британцима поново су успостављене тек у пролеће 1942. Међутим, материјална помоћ, и поред обећања, и даље није постала већа од симболичне. У овом моменту снабдевање је и технички било готово неизводљиво с обзиром на техничке могућности Британаца у Северној Африци.¹⁰ У децембру 1942. године долазе нови чланови британске мисије са пуковником Бејлијем као шефом. Бејли се доцније жалио да са Михаиловићем никад није могао насамо да разговара и да и ту треба потражити клицу будућег неспоразума.¹¹ Разлике у ставовима британских војних и политичких органа биле су само увод у различита виђења југословенске стварности, што је компликовало односе између раних британских служби које су водиле политику према Југославији. За једне је била основна борбена сврсисходност, други су узимали читав сплет реалних околности, трећи су радили у складу са својим (комунистичким) уверењима.¹² Тако је британско „покровитељство” показало већ од почетка недостатак јасног политичког концепта. Жртве таквог односа постали су убрзо Михаиловић, влада, и коначно Краљ Петар II.

Велики промашај Михаиловића и неких људи око њега лежи у несхватању чињенице да Совјетски Савез може да буде само природни савезник комуниста. И, да је веровање у славенофилство и братски однос ка српском националном покрету СССР-а, прилично наивно. Михаиловићев однос према СССР-у, односно Русији, дуго су мутили спојеви традиционалног сентимента и идеолошке конфузије.¹³ Сукоб са комунистима посредно је супротставио Михаиловића Совјетима, а то није уочено до октобра 1944. године. Први званични корак совјетске политике против ђенерала Михаиловића био је меморандум совјетске владе, предат југословенском амбасадору, 3. августа 1942, у коме је ђене-

9. Р. Вукчевић, н. д, стр. 64.

10. Mark. C. Wheeler, n.d, str. 163–193; H. Williams, n.d. str 70–72.

11. Елизабет Баркер, *Британска полиција на Балкану у II светској рату*, Загреб, 1978, стр. 330.

12. Веселин Ђуретић, *Савезници и југословенска рајна драма*, књига, I, Београд, 1995, стр. 96–97; За детаље видети: Дејвид Мартин, *Мрежа дезинформација, Черчилова југословенска грешка*, Београд, 1991.

13. „Совјетска унија је наш савезник у овом рату, као и Енглеска и САД. Ми смо савезници без обзира на идеолошке размимоилажења и на разлике које остаје унутрашња ствар сваког савезника. Руси се неће мешати у унутрашње уређење Југославије”. (АВИИ, Ча, к. 16, 12/1); В. Ђуретић, н. д. књ. I, стр. 113, 161.

рал Михаиловић оптужен за вишеструку сарадњу са окупаторима.¹⁴ Када су Совјети, у октобру 1942. из војничке дефанзиве прешли у офанзиву, уследио је и пораст политичког ангажмана у југословенским (српским) питањима, што је за ђенерала Михаиловића значило повећање ненаклоности. Конкретно, совјетском пропагандом отпочело је непрекидно глорификовање партизанских успеха и „успеха”, а оптуживање Михаиловића за сарадњу са окупатором. Ова пропаганда била је синхронизована са повећаном агитацијом левичарских гласила на Западу, а за њима и листова хрватског исељеништва у Америци.¹⁵

У ово време отпочела су и прва британска тестирања борбене „подобности” Михаиловићевих снага захтевом за широке герилске акције. Британци, осокољени својим успесима у северној Африци, пису хтели да знају да је у Србији у то време окупаторска репресија била најјача.¹⁶ За Британце, неодговарајуће реакције ђенерала Михаиловића довеле су до заоштравања односа и до првих конфликта у троуглу Британци-Југословенска влада-њен министар у покореној Отаџбини. На проблематичност односа утицала је и чињеница да је између ђенерала Михаиловића и (неких чланова) Владе у избеглиштву постојала размена порука сасвим другачијих од оних који су слали Британци. Неки од њих су веровали да је то био главни разлог што Михаиловић није разматрао превише озбиљно британске захтеве.¹⁷ Све ово су компликовале британска контрола веза, али и касније Михаиловићеве тајне радио-везе са иностранством.¹⁸

Слично Де Голу, Михаиловић није хтео да буде оружје у рукама западних савезника, него је сматрао да они треба да га прихвате као аутентичног вођу отпора и носиоца југословенске легитимности. Међутим, знатно инфериорнији положај у односу на Де Гола и скупеност на српство неупоредиво са француским колонијама учинили су да се са Михаиловићем судбина другачије поигра. Михаиловићево разочарање у симболичну британску помоћ и вести са лондонског радија учинили су да се у њему скупи јед, који је, у једном тренутку, провалио из њега у огорченом, али приватном, говору који је ђенерал Михаиловић одр-

14. *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941–1945, Документи и материјали*, Београд, 1996. стр. 214–222.

15. Веселин Ђуретић, *Влада на беспућу*, Београд, 1983 (2. доп. издање), стр. 207 и даље.

16. Међуопштински архив у Ваљеву, Збирке прениса бр. 19 (Преписи извештаја српских (овде ваљевских) окружних власти, Недићеве архиве АВИИ, о стању на терену новембар-децембар 1942).

17. Е. Баркер, н.д, стр. 158.

18. Записник о саслушању Драгољуба Драже Михаиловића, оставштина др Лована Марјановића, Институт за савремену историју, стр. 12.

жао, у присуству шефа британске мисије, на крштењу детета једног сељака у Липову 28. фебруара 1943. године. У том говору Михаиловић је изразио жаљење што нема међу великим силама онаквог осећања као код Француске у претходном светском рату – да на одређеним местима нема поверења у његове извештаје о акцијама, о страдању народа, да се сумња у његове послератне намере, додајући да ће се, у недостатку савезничке помоћи, дочепати италијанског оружја кад за то дође време.¹⁹ Тим поводом питања која су се до сада постављала између равногораца и Британаца у штапским дискусијама пренета су и на међународни план добивши неочекивано званичан карактер. Британски представник при Михаиловићевом штабу пуковник Бејли је послао извештај о овом говору погрешно преносећи делове и придајући му већу важност него што је требало.²⁰ Британско министарство спољних послова предало је поводом тога ноту Југословенској влади у Лондону – британски премијер Черчил упутио је писмо председнику владе Слободану Јовановићу и затражио објашњења о овом инциденту.²¹ Ово је био први већи наговештај у промени британске политике.

Михаиловићева стратешка претпоставка у време 1942–1943. изграђена је у светлости очекиваног обрта на широј војно-политичкој сцени и била је усмерена ка стварању војне зоне у залеђу морских пристаништа, која би, у датом тренутку, омогућила потпуни успех савезничког десанта. На тој линији Михаиловић је дао своје инструкције подчињеним командантима на састанку одржаном у Зимоњића кули 13. јула 1942. Ту су задаци систематизовани у следћим ставовима: организовати народ за борбу у тренутку када она буде имала изгледа за успех, збацили постојећи окупаторски режим, одржати ред у земљи, обезбедити државне границе, ослободити југословенске крајеве који су остали под туђином, казнити у име закона све народне издајнике и злочинце. Став према окупатору био је: „Само саботажа и варање”, а према постојећим домаћим властима – пробијање њихове пропаганде у деловима који су штетни за окупатора и колаборационисте, водити свиденцију о личној одговорности и друго. Комунисти су оцењени као најопаснији унутрашњи непријатељ, кога је требало немилосрдно прогонити.²²

Руководећи се неким информацијама да се у пролеће 1943. године очекује искрцавање савезника на далматинској обали, највероватније

19. Е. Баркер, н.д, стр. 336.

20. В. Буретић, н.д, стр. 295–296.

21. Анте Смит Павелић, *Британци и Дража Михаиловић*, нацрт за студију, *Хрватска ревија*, год. VII, св. 3 (27), Буенос Аирес, 1957. стр. 242–243; АВИИ, НОБ, к. 4, ф. 4, 27/3.

22. АВИИ, Ча, к. 16, 22/1.

на сектору Сплита, Михаиловић је издао операцијске директиве за акцију у том правцу.²³ Међутим, крајем 1942. партизани почињу из Босанске крајине, њиховог тадашњег главног упоришта, напад на динарску четничку област. Генерал Михаиловић је предузео мере да се ово спречи концентричним нападима на партизанску област. Михаиловићеве снаге из Далмације, Лике, северне Босне, Херцеговине и Црне Горе кренуле су у акцију на партизанае, али су ови успели да се извуку из овакве замке. Операција ликвидације комуниста тако је пропала. Они су се устремили ка Неретви, на исток.²⁴

Операција на Неретви била је и велика политичко-стратегијска варка, коју је стварало очекивање савезничког искрцавања на јадранску обалу. Само се једна страна од сукобљених искрено радовала овом очекивању, а то су били генерал Михаиловић и његови борци. Допекле и одређени италијански кругови, руковођени политичким и војним реализмом. Евентуално искрцавање западних савезника највише је погађало партизанае и Немце. Стога је код ова два, супротстављена фактора, античетничтво била врло наглашена (заједничка) основа. И у преговорима партизанаа и Немаца вођених у марту 1943. овај циљ је био стављен у први план, не из идеолошких, него из стратегијско-политичких разлога.²⁵ На тим преговорима Михаиловићеве снаге су третиране као опасан противник, који омогућава успех британске инвазије ако до ње дође. Интересантно је, наводи др Веселин Ђуретић, да су учесници у овим разговорима били масони.²⁶

Како тумаче неки британски савременици, немачко уверење да ће се Британци искрцати на Балкану произишло је из помног праћења Михаиловићевих радио-веза. У тим депешама, које су они читали, огледале су се Михаиловићеве стратешке припреме за искрцавање савезника, па су и Немци то сматрали као поуздан знак за предстојеће акције. Хитлер је сам резонувао по аустријским принципима, али и под утиском Првог светског рата (баш као и Михаиловић), па је зато челног равногорца сматрао много опаснијим непријатељем него Титове комунисте.²⁷

Липовска афера и Михаиловићев неуспех на Неретви су се временски поклопили са све већим британским интересовањем за партизанску акцију и непрестане тежње за обједињавање снага отпора у Ју-

23. АВИИ, Ча, к. 2, 41/3. Записник о саслушању Драгољуба Драже Михаиловића, стр. 109.

24. Jozo Tomasevic. *Четници у Другом свјетском рату*, Загреб, 1979, стр. 212.

25. В. Ђуретић, н. д, стр. 248.

26. Исто, стр. 249.

27. В. Баркер, н. д, стр. 475.

гославији. Уследило је неколико британских акција у том правцу. Упућени су први британски представници код партизана у мају 1943. године. Они нису могли да се појаве у погоднијем часу за партизана: чланови британске мисије наједном су се нашли у жаришту борби операције „Шварц” (V офанзива) и морали су да стекну утисак о огорченој партизанској борби против Немаца.²⁸ Уследио је, затим, предлог за разграничење области између равногораца и партизана. Михаиловић би се тако ограничио само на подручје Србије, а партизани на све западне територије.²⁹ Следећи корак у изједначавању партизана са ЈВуО било је слање два бригадна генерала у сваку од организација. Михаиловићу је стигао прилично непознати бригадир Армстронг. У Титов штаб стиже бригадир Мак Лин, народни посланик и Черчилов лични пријатељ. Уз бригадира Армстронга, стигли су и први представници америчких оружаних снага: пуковник Сајц и капетан Менсфилд. Они су били подчињени Армстронгу и нису смели никакве разговоре ни преговоре да воде без присуства Британаца.³⁰

Неколико важних одлука донето је у току 1943. године. Оне су биле од индиректне, али кључне важности за судбину генерала Михаиловића. На Међусавезничким конференцијама „Trident” и „Quadrant” у мају и августу 1943. Американци су дефинитивно одбацили све (британске) идеје о искрцавању на Балкану. Нови фронт је требало да се отвори у западној Француској и да до срца Рајха иде најкраћим путем. Операција на Балкану требало је да се ограничи на снабдевање герила ваздушним и поморским путем, на деловање мањих група командоса и бомбардовање стратегијских циљева. Како год су Британци ове одлуке схватили, оне су искључивале било какву већу савезничку операцију, коју је Михаиловић жељно прижељкивао.³¹

Још горе су се ствари одвијале у југословенским политичким круговима код Савезника. Слободан Јовановић поднео је оставку 17. јуна 1943. будући да у влади није успео да постигне потребну сагласност за доношење важних одлука, а био је суочен и са све већим притиском да Михаиловић измени своју политику у складу са британским очекивањима. Недељу дана касније нову владу је формирао радикал Милош Трифуновић. У њој је и генерал Михаиловић остао и даље министар

28. H. Williams, n. d, str. 99.

29. Исто, стр. 125–128.

30. J. Tomashevich, n. d, стр. 232–233; Fitzroy Mac Lean, *Rat na Balkanu*, Београд, 1980.

31. Е. Баркер, н. д, стр. 121–122; Нека најновија истраживања др Војислава Павловића архивске грађе у САД, потврђују америчке стратешке оријентације искрцавања, на Француску и потпуно заобилажење Балкана.

војни, против Черчилове, па чак и Краљеве жеље. Убрзо, због међусобица са Хрватима, 10. августа 1943. Трифуновић је поднео оставку и истог дана је формирана нова влада са др Божидаром Пурићем, бившим амбасадором у Паризу на челу. Пурић је у току свог мандата трпео жесток британски притисак – да се смени Михаиловић.³² Његова тражења да се у земљу упуте бар још два министра (унутрашњих дела и шума и руда) и да тако појачају Краљеве и Владине позиције нису никад била разматрана ни у једној од избегличких влада.³³

Половином 1943. очекивана је капитулација Италије и слом сила Осовине. У таквој ситуацији ђенерал Михаиловић и Врховна команда ЈВуО очекивали су савезничко искрцавање на јадранској обали и отварање новог фронта на Балкану.³⁴ Ово је отварало могућност за покретање општег устанка у складу са прокламованим циљевима. Одмах, пошто је капитулација Италије објављена преко радија, у септембру 1943, Немци су великом брзином разоружали главнину италијанске војске на Балкану и заузели области које су могле да служе западним савезницима приликом очекиваног искрцавања. Ни партизани, ни четници нису били у стању да спрече немачко напредовање дуж главних путева.³⁵ Уверени да ће се западни савезници искрцати, ђенерал Михаиловић је наредио да се разоружају италијански гарнизони и прошири слободна територија. У том циљу изведено је низ акција у Санцаку, источној Босни, Црној Гори и Србији са намером да вежу што већи број непријатељских војника и повећају територију под контролом снага ЈВуО. Веровало се да би повећање ослобођене територије олакшало Савезницима искрцавање или слање оружја, које је било пркео потребно Михаиловићевим снагама. У тим акцијама заузети су Пријепоље, Вишеград, Рогатица, Горажде, Олово и друга места у сливу Дрине.³⁶

Међутим, док Михаиловићеве снаге започињу ослобађање територија како би се, поред осталог, допринело очекиваном савезничком искрцавању, али и анимирала већ ненаклоњена британска војна мисија, дотле партизани крећу у далеко прагматичнију акцију знајући да одлучујућа ствар има да буде, не ко је више територија ослободио, већ ко је јачи из метежа изашао.³⁷ Михаиловићеве снаге на својом територијама стављају под контролу италијанске јединице, а у више случајева про-

32. J. Tomashević, н. д, стр. 272–275; В. Буретић, *Влада на беспућу*, стр. 256–273.

33. Записник о саслушању Драгољуба Драже Михаиловића.

34. Исто, стр. 109–114.

35. Др Иван Авакумовић, *Михаиловић према немачким документима*, Лондон, 1969.

36. (Депеша бр. 165, од 13 новембра ђенерал Михаиловић – председнику Владе), Гласник СИКД „Његош“, бр. 6, (децембар 1960), стр. 54–58.

37. Бранко Лазић, *Титов комунистички режим у Југославији*, 1946 (Репринт, Београд, 199).

блематично деловање британског пуковника Бејлија онемогућило је разоружање Италијана. За то време партизани разоружавају или привремено укључују Италијане у своје јединице и присвајају оружје и муницију – одлучујући фактор у грађанском рату. Следећи корак био је потискивање Михаиловићевих снага. Користећи ангажованост ЈВуО на ширењу своје територије, партизани су се прегруписали и кренули у заузимање поменутих места, у којима су биле равнгорске снаге.³⁸ Њихова тежња била је да и они шире своју територију, али и намера да своје активности преселе што дубље у српски етнички простор, где се очекивао сусрет са долазећим снагама Црвене армије, кључну област чије је поседовање водило решавању рата. Михаиловић је безуспешно указивао британској мисији на овакву стратешку ситуацију и на његов став „пужне одбране” од партизана.³⁹ Партизани су изишли као главни добитници из италијанске капитулације. Оружје њом стечено обезбедило им је даљу превагу над Михаиловићем, све док им је савезничка помоћ почела да стиже у већим количинама.

Британски бригадир Армстронг је од свог доласка у Михаиловићев штаб инсистирао на што већој акцији против Немаца. Михаиловић је постављао са своје стране као услов – добијање оружја и муниције, на шта бригадир није пристајао из бојазни да ће оно да се употреби за грађански рат, а не за борбу против окупатора. Око овог водила се дуга и јалова преписка. Пропаганда Радио-Лондона (ББС) је у целом овом периоду имала посебну улогу. Почело се искључивим похвалама ђенералу Михаиловићу, затим су помињани и партизани и неидентификоване групе отпора у Словенији и Хрватској, најзад само партизани, а Михаиловић није помињан. Цео процес се завршио нападима на њега због колаборације и саботаже савезничких напора.⁴⁰ У контрадикторност овог последњег могли су да се увере и британски официри слушајући радио-програм у Михаиловићевој Србији. Оваква пропаганда упосила је дезорганизацију, посебно становништву у Србији, које је било листом уз Михаиловића. У овим тренуцима он је жалио што је „цео свет био навикнут од пре рата да слуша Радио Лондон”.⁴¹ Михаиловић је својим официрима и народу писао: „Збимо наше редове и будимо

38. Коста Николић, *План Врховне команде Југословенске војске у ошачубини о разоружању италијанских гарнизона у Фочи, Горажду и Чајничу у пролеће 1943. године*. Историја 20. века, бр. 2, 1995, стр. 127–144.

39. Дејвид Мартин, *Случај ђенерала Драже Михаиловића, Родолуб или издајник, документи Хуверовог истраживања*, Београд, 1990, стр. 155.

40. *Гласник СИКД „Њеџош”*, бр. 4 (1959), стр. 17.

41. Исто, бр. 5, 1960, стр. 26–35.

чврсти. Њих се наш народ ни најмање не тиче па се тако и понашају. За њих је ово Африка, а ми Црнци⁴².

Савезничко јавно мњење доведено је у другој половини 1943. у стање про-партизанског расположења. У том периоду одиграло се дефинитивно престојавање британске политике према Југославији. Одлука о повезивању са партизанима сматрала се за бољу и прикладнију, јер су Британци веровали да ће, у том случају, партизани да се подведу под британски утицај и контролу. Коначно, крајем новембра на конференцији велике тројнице у Техерану донета је одлука да се генерал Михаиловић жртвује и да се сва савезничка помоћ преусмери на Титове партизане. Транспорти, ионако ретки и симболични, сасвим су обустављени.⁴³

Да би елиминисали Михаиловића, Британци су се послужили триком: давањем задатка са стриктним временским роком за који се унапред знало да он неће бити у стању да га изврши. То би било и дефинитивно оправдање да се он одбаци. Ова идеја потекла је од Черчила, његовог министра спољних послова Идпа и генерала Вилсона. Овај потонји је 8. децембра 1943. затражио од Михаиловића да најкасније до 29. децембра поруши два, наводно за Британце стратешки врло важна моста преко Мораве и Ибра.⁴⁴ Михаиловић се сложио, али је предлагао друге циљеве сходно свом познавању ситуације. Бригадир Армстронг је ово тврдоглаво одбио. Михаиловић је био врло љут и у једној својој депеши је овако прокоментарисао: „На Солуну је постојала грчка изрека: Нема пари, нема трака-трука. Према овоме ако пам не пошаљу авионе, нећемо рушити објекте”.⁴⁵ У Србији, око Михаиловића, нико није помишљао да је реч о судбоносном тренутку. Некако у исто време, он је понудио бригадиру Армстронгу и могућност измирења са партизанима, уз савезничку арбитражу. Одговор је био да британска влада не жели да посредује. Сматрајући да ће од овог споразума само Совјети извући корист, у том тренутку Британци нису имали политички интерес за споразум Тита и Михаиловића.⁴⁶

Наређено је и повлачење мисија из Михаиловићевог штаба. Један део отишао је у децембру 1943. претходно вршећи инспекцију десет

42. *Зборник докумената о Народноослободилачком рату народа Југославије*, том XIV, књига 2, стр. 811–812.

43. Н. Williams, и. д., стр. 141–142, Никола П. Илић, *Рад британских и америчких војних мисија при четничким штабовима у сливу Лужне Мораве*, Лесковачки зборник, књ. 5, Лесковац, 1965. стр. 150–152.

44. АВИИ, Ча, к. 15а, 16/2; *Зборник...*, том 14, књига 3, стр. 166, 259 и 260; Ј. Tomašević, и. д., стр. 327.

45. *Гласник СИКД „Њеџиц“*, бр. 4 (1959), стр. 17.

46. АВИИ, Ча, к. 20, 45–50/4 (записник са конференције Михаиловић–Армстронг).

корпуса ЈВуО у Србији.⁴⁷ Остали чланови британске мисије и њених подмисија у Србији провели су време до пролећа 1944. уз Михаиловићеве снаге. Сваки лични контакт Михаиловића и Армстронга престао је у јануару 1944. Тек у априлу су сабрани око штаба и на десетак дана пред почетак отварања другог фронта у Европи авионима били пребачени у Италију, на опште изненађење и потиштеност војске и народа у Србији.⁴⁸

Генерал Дража Михаиловић се увек сматрао војником, који припада својој влади и нема право да води политику која би била супротна њеној генералној линији. Она је углавном сажета у следећем: сачекати немачку капитулацију или искрцавање савезника, а дотле развити рад у земљи на организацији. Ово се односило на „Главну акцију”, али која није искључивала друге акције. На другој страни, ван окупиране отаџбине, Његово Величанство Краљ Петар II од јесени 1943. до средине 1944. није водио бригу скоро ни о чему, сем о својој свадби са три године старијом грчком принцем Александром. Његови разговори са Черчилем и другим британским челницима водили су се само о томе. О свом министру војном, војсци и народу он је тада мало мислио. У пролеће 1944. године, на једном од састанака Черчила са краљем Петром II, британски премијер је изричито тражио да се Пурићева влада смени и да се тако Британци и Југословени реше Михаиловића. Ово се коначно и десило: краљ је распустио Пурићеву владу и 1. јуна 1944. именован за председника др Ивана Шубашића, бившег хрватског бана. Ово је значило коначно склањање Михаиловића са министарског положаја. Тако је смењен министар који није присуствовао ни једној седници кабинета. Новог мандатара Шубашића пратио је глас да је „југословенски” оријентисан и да верује у политички „компромис”. Са куминистима, наравно.⁴⁹

Централни национални комитет Равногорског покрета састао се у јулу, осудио је састављање овакве владе, исказао јој неповерење и прогласио да за себе задржава слободу деловања. Све ове осуде остале су без ефекта.⁵⁰ Иначе ЦНК се у следећем времену састао само два пута. Већину његових истакнутих чланова Михаиловић је послао у Ита-

47. АВИИ, Ча, к. 20, 3/6.

48. АВИИ, Ча, к. 20, 25, 26/5; за детаље видети: *Jasper Rotham, Missfire*, Chatto and Windus, 1946.

49. Ј. Томашевић, н. д., стр. 278.

50. АВИИ, Ча, к. 33, 58/3; *Гласник СИКД „Њеџош”*, бр. 1 (јули 1958), стр. 59–60; бр. 2, (децембар 1958), стр. 89–92.

лију – да буду код Савезника тумачи његове политике.⁵¹ Други део ЦНК пратио је свог генерала све до краја голготног пута.

Док су Британци сваким даном 1944. све више радили на приближавању краљеве владе и Тита, генерал Михаиловић није био сигуран да је техранска „пресуда“ дефинитивна. Његови официри Лукавчевић и Баћовић, који су дошли са краљеве свадбе у мају 1944, донели су поруку високих британских, војних и политичких, фактора (али оних који нису имали утицајну улогу по овом питању!) – да треба да се издржи у борби против комуниста. Ово је учврстило генерала Дражу Михаиловића у нереалним надама за будућност. Михаиловићеве наде у то време подржавао је и југословенски војни изасланик у Вашингтону, Живан Кнежевић, који је без икакве основе упућивао охрабрујуће поруке генералу, чак и када је Шубашићева влада одмакла у свом послу.⁵² Да је дошло до равногорске преваге над партизанима у јесен 1944, можда би и била коригована британска политика. Али, улазак Црвене армије, у септембру, одбациће свако очекивање у промену савезничке политике.

Британско напуштање генерала Михаиловића било је истовремено са експанзијом и нарастањем Михаиловићеве организације у Србији до нивоа најдоминантније снаге. Међутим, у току лета 1944. за генерала Михаиловића заинтересоваће се у приличној мери Американци. Наиме, у великој ваздушној акцији савезничког (пре свега америчког) ваздухопловства из Италије бомбардована су нафтна постројења у Румунији, различити стратешки објекти у Аустрији, али и циљеви и вароши у Србији. Небо над Србијом било је прошарано траговима испуштеног горива из четворомоторних америчких бомбардера. И, мада су они били ти који су бомбардовали српске вароши, од равнатораца сматрани су и даље савезницима. Део авиона био је обаран од немачке и румунске противваздушне одбране. Из оваквих запаљених или оштећених грдосија пад Србијом искакали су савезнички ваздухопловци. Благодарећи заузимању Михаиловићевих одреда и организације, преко 500 савезничких авијатичара избегло је немачко заробљеништво и сабирано по корпусима у Србији, по неки пут и уз жртве међу Михаиловићевим борцима или народом. Пошто се број оваквих ваздухопловаца увећао на стотине, у току лета у Србију је стигла америчка мисија „Халајард“ са задатком да организује ваздушни мост на релацији јужна Италија – равногорска Србија. После краћег или дужег боравка на слободним

51. Звонимир Вучковић, *Од ошћора до грађанског рата*, Београд, 1990; Живко Гопаловић, *Дража Михаиловић и енглеска војна мисија*, Париз, 1980.

52. Записник о саслушању Драгољуба Драже Михаиловића, стр. 114; Ј. Томашевић, н. д., стр. 331 и 343.

равногорским територијама, ови пилоти су сабирани у рејон Михаиловићевог штаба и из срца Србије, са аеродрома у Прањанима код Чачка, враћени у матичне јединице у Италији. Ово је био индиректан доказ да су равногорци држали слободне територије. Евакуација савезничких пилота настављена је до краја 1944. године, уз асистенцију Американаца, који су пратили штаб ђенерала Михаиловића. Неки од заосталих америчких авијатичара прикупљани су уз Михаиловићев штаб све до априла 1945. године.⁵³

Уверење да наступају одлучујући догађаји било је врло јако и многим је једног часа изгледало да ће Михаиловићев покрет пресузети власт у већем делу Србије и да ће поново бити признат и потпомаган од западних савезника. Том оптимизму допринео је велики број присутних америчких ваздухопловаца, који се налазио око Михаиловићевог штаба, али и долазак америчке мисије „Ренџер” пуковника Мак Дауела.⁵⁴ Са овом мисијом су односи били много бољи него са британским официрима за везу који су у пролеће 1944. напустили Михаиловића. Још од раније примећивало се другачије расположење америчких од британских фактора и штампе. Америчка штампа није у оној мери прихватила, нити водила кампању против Михаиловића, већ за Тита, као што су чинили Британци у то време.

Долазак пуковника Мак Дауела и неке његове изјаве и иступи дали су повода оптимизму, свакако претераном, самом Михаиловићу и у Врховној команди понајвише. Мак Дауел је саветовао да се по сваку цену истраје и одржи у народу, јер Немци одлазе.⁵⁵ Пробуђена је, такође, неодређена нада да би улазак совјетске Црвене армије у Југославију довео и до искрцавања западних Савезника у Далмацији. Пуковник Мак Дауел је имао прилику да се и лично увери да су партизани у свом продору у Србију првенствено нападали снаге ЈВуО. Због тога он је одобравао и упућивао на већу сарадњу са Немцима – да би се сачувала снага и територија ЈВуО у Србији.⁵⁶ У току боравка Мак Дауела у Михаиловићевом штабу уприличена су и два састанка са представником немачких снага у Србији. Тада је разматрана могућност њихове предаје Американцима, или пребацивања падобранима у Михаиловићев штаб.⁵⁷

53. Детаљније видети у: *Patriot or traitor, The Case of General Mihailovich, Proceedings and Report of the Commission of Inquiry of the Committee for a Fair Trial for Draža Mihailovich, introductory essay by David Martin, Hoover Institution Press, 1978* (српска верзија објављена је 1990).

54. Зборник, 14, 4, Извод из књиге циркуларних депеша, бр. 98.

55. АВИИ, Ча, к. 18, 23/5; к. 22, 15/1? (стара нумерација бх-в-5809).

56. АВИИ, Ча, к. 69, 27/2.

57. Записник о саслушању Драгољуба Драже Михаиловића, стр. 56–57.

Присуство америчке мисије у Србији огорчило је Черчила, који је од Американаца изричито захтевао њено повлачење. И то је коначно Рузвелт покајнички одобрио.⁵⁸ Технички услови пису дозволили повлачење Мак Дауела и његових људи из Србије. Он је пратио генерала Михаиловића у његовом повлачењу у североисточну Босну.

У жеку најдраматичнијих догађаја – партизанског продора у Србију снагама ЈВуО дошао је још један, изненадни, удар са стране од које се најмање очекивало: од суверена, за кога су гинули, чије су име спомињали у песмама и носили на заставама! У дуго најављиваном говору на ББС-у, 12. септембра Краљ Петар II Карађорђевић је, позвао своје снаге у земљи и цео српски народ да се прикључе партизанским снагама „маршала” Тита.⁵⁹ Наговештај за овај тежак удар дошао је нешто раније, 24. и 29. августа 1944, када је Краљ сменио генерала Михаиловића са ранијих војних функција које су му од Владе додељене још 1942. године.⁶⁰ Михаиловић се тог преломног дана затекао у селу Драгињу, западно од Ваљева. Када су му прочитали стенограм говора, зграбио је шајкачу и треснуо је о под. Тек пред поноћ узео ју је са пода, неколико секунди гледао у кокарду, пољубио је и отишао на починак.⁶¹ Овај тешки удар довео је многе припаднике ЈВуО у стање огорчености – све, оне који су били загрижени за равногорску ствар, или у стању конфузије и дефетизма, или су спадали у мобилисани састав. У најодсутнијем тренутку Краљ се покорио Черчиловим захтевима, несвестан страховитих последица и по државу, и по војску, и по себе! Иако дубоко уздрман овим говором, генерал Михаиловић је сматрао да „не треба подлећи утицају једног политичког акта који је у комплексу ратних планова наших великих савезника.” Његова оданост Краљу и држави била је већа од Краљеве.

Дана 20. септембра 1944, после партизанског учвршћења у северо-западној Србији, донета је одлука да се главнина снага ЈВуО из Србије привремено пребаци у Босну. У оваквој ситуацији, која је била на ивици трагедије за ЈВуО, различите вести циркулисале су и подгрејавале лажну наду у безнадежној ситуацији: да совјетске трупе по уговору не

58. Public record office, FO 371, 44262, R 13335/8192 (копија у заоставштини др Јована Марјановића, Институт за савремену историју, Београд); Ђалтер Р. Роберте, *Tito, Mihailović and Allies 1941–1945*, New Brunswick, 1973, str. 256–257; J. Tomashevich, н. д, стр 341.

59. Димитрије Ђорђевић, *Ожигњи и ойомене*, Београд, 1995. стр. 30; Бранко Петрановић, *Србија у Дружбom свейском рату*, Београд, 1992. стр. 638–639.

60. Милан Магић, *Равногорска идеја у цијамји и пројајинди* (приредили М. Весовић и К. Николић); Београд, 1995, уводни текст Косте Николића.

61. Милан Стојаповић, *Сећање на генерала Дражу Михаиловића*, Гласник СИКД „Његош“, свеска 24 – децембар 1969, стр. 9–10.

смеју прелазити граицу Југославије, да ће америчке трупе да стигну у Југославију и окупирају је када Немци напусте земљу, да ће бити извршен плебисцит на такав начин да „Чича добије и легално искључи Тита”.⁶²

Улазак Црвене армије у Србију, 22. септембра 1944, имао је претничко значење за све ратујуће стране у Србији. Посебно за партизане, који су овом чину подредили целокупну стратегију продора у Србију. Насупрот њима, Михаиловићева ЈВуО је са радошћу хитала у сусрет савезнику, који је негативни идеолошки однос према њој изражавао на различите начине више од две године.

У многим деловима Србије Михаиловићеве јединице крчиле су пут наступајућој Црвеној армији, која је, благодарећи њима, могла много лакше да напредује него да се наслањала искључиво на малобројне (на њеном правцу) Титове партизане. Током последњих дана септембра и прве половине октобра 1944. године снаге ЈВуО и Црвене армије заједнички су ослободиле више места у источној и централној Србији.⁶³ Равногорска еуфорија сарадње са Совјетима је сурово прекинута када су Совјети почели да разоружавају снаге ЈВуО и да их предају оближњим партизанским одредима који су се пришуњали у близину Крушевца и других ослобођених места. Совјети, у међувремену, заузимају непријатељски став према ЈВуО и онда када су имали видног доказа о њеној борби против окупатора. Још горе, совјетске трупе у свом надирању на територији Србије признавале су као легалну само власт комуниста.⁶⁴ Команданти ЈВуО постаће ускоро врло свесни њене претње и даљи марш снага ЈВуО кроз Србију претвориће се у хитро избегавање разоружања од непријатељског „савезника”.

Иако је више пута, до јесени 1944, искусио савезничко непријатељство, ђенерал Михаиловић није губио наду у њихову помоћ. Овакво очекивање постајало је саставни део његовог фатализма. У таквој ситуацији пуковник Мак Дауел добијао је месијанску улогу мада није представљао никакву службену америчку (савезничку) политику. Он је говорио и на своју руку, очито не схватајући како ће се протумачити његове изјаве, или је, можда, помало несмотрено покушао Михаиловићевим снагама да подигне морал. Михаиловић је све ове изјаве узимао

62. АВИИ, Ча, к. 69, 21/3 и к. 77, 13/4.

63. Коста Николић, *Југословенска војска у ошацибини у грађанском рату у Србији 1944. године*, *Зборник историјског музеја Србије*, бр. 28, 1994, Београд, 1997, стр. 182–187; Марко Милуновић-Пипер, *Од немиле до недрага*, Београд, 1992, стр. 49–59; Милош Младеновић, *Лажни идоли и варљиви идеали*, Лондон, 1966, стр. 207–210.

64. АВИИ, Ча, к. 77, 18/4.

озбиљно и оне су у највећем креирале његове одлуке у следећим месецима.⁶⁵

Дана 13. новембра 1944. године ђенерал Михаиловић упућује апел ђенералу Вилсону, савезничком команданту Средоземља, у коме је изложио компликованост стања у Југославији и готовост да са целом својом ЈВуО, од око 50.000 бораца, стане под британску команду у циљу укључења у општу савезничку офанзиву у Југославији. Молио је и за слање официра за везу, ратног материјала, као и да се утиче на комунисте да прекину нападе на његове снаге. Апел је остао без одговора иако је Михаиловић још увек располагао са респективним снагама у Босни, Херцеговини, Црној Гори и Далмацији, одакле је могао да угрози немачко повлачење кроз овај простор.⁶⁶ Још знатно пре, исти тај ђенерал Вилсон предлагао је да став према ђенералу Михаиловићу буде такав да се он остави док сам не „иструне и отпадне као трули плод”. Ни пуковник Мак Дауел, који се тих дана вратио на Запад, ни члан ЦНК др Живко Топаловић нису успели да својим трудом измене савезнички курс. Нико од адресираних није се удостојио ни да потврди пријем оваквих порука. Па чак и нешто касније, када је Михаиловићу нејасно нуђена предаја немачких снага генерала Лера.⁶⁷ Већ тада Михаиловић је дефинитивно решио да не иде из земље, мада је постојала могућност да га Американци евакуишу авионом, заједно са својим авијатичарима. Није хтео да имитира руске избеглице, које су после бољшевичке револуције дошле у Југославију.⁶⁸

Вера у савезнике, код Михаиловића, није престајала ни када је било видно да од помоћи нема ни трага и када је постало очигледно да никакав савезнички договор не спречава улазак Црвене армије у Југославију, успоставу комунистичке власти и прогон равногораца.⁶⁹ Драма ЈВуО у Босни остала је тако без релевантних савезничких сведока, што је омогућило прикривање фактичког стања у Југославији.

Британци су препустили Михаиловића да ископни сматрајући да су се његове снаге после њиховог повлачења једноставно распале. Ова безобзирна британска политика је, без сумње, за Србе шокантна, када се помисли да су „наши савезници” поступали са животима наших пре-

65. В. Буретић, н. д. књ. II, стр. 232; Ј. Томашевић, н. д. стр. 340–341.

66. АВИИ, Ча. к. 20, 31–32/5; *Зборник* 14–4, стр. 400–407, 413.

67. Е. Баркер, н. д. стр. 305; Ј. Томашевић, н. д. стр. 381–2.

68. Писмо ђенерала Д. Михаиловића капетану Звонимиру Вучковићу, копију је аутор добио 1994. од г. Александра Радичевића из Вашингтона, САД; Исто је потврдио и на свом саслушању пред органима безбедности 1946, Записник о саслушању Драгољуба Драже Михаиловића, стр. 118.

69. *Гласник СИКД „Њеџош”*, бр. 3 (1959), стр. 69–73.

дака као са обичном робом, која се жртвовала британским интересима. Међутим, такву реалност треба посматрати кроз ситуацију да је у Другом светском рату на коцки био опстанак Британије, па је њено руководство било и егоистично, и безобзирно, и немилосрдно, борћи се за свој живот.⁷⁰ Не треба сметнути са ума ни британску оцену, још из децембра 1942. године (коју многи овдашњи тумачи не желе да уоче!) – да је за њих и њихову владу „покрет генерала Михаиловића само један од минорних фактора у главној борби против сила Осовине”,⁷¹ па у том светлу ваља и да се тумачи сав њихов однос према Михаиловићу, његовој војсци и равногорском покрету уопште.

Михаиловић је дубоко и погубно веровао у британску стратешку заинтересованост за југословенски простор и противљење експанзији комунизма и стога је сматрао да Савезници неће да одбаце ни његов народ, ни његову војску. Међутим, историја је и раније показивала да се мали народи или њихове политичке и војне организације увек могу лако и без гриже савести да одбаце. Он није схватио да се војна, политичка и друштвена структура Европе мењала неповратно у односу на Први светски рат. У британској перцепцији Грчка је била значајнија од Југославије, које су слободно могли да се одрекну.⁷² Коначно, британски утицај и помоћ до Грчке могли су лакше да стигну и да се у национално хомогеној средини боље каналишу. И сама Британија је у то време губила примат једне од водећих светских сила и све се мање питала за стратешке одлуке. Да је Британија остала велесила, свакако би и ситуација по Михаиловића била боља. Већ у годинама после завршетка Другог светског рата Британија је снала на ранг силе средњег реда, а овај судбоносни процес Михаиловић није могао да предвиди.

70. Е. Баркер, н. д. стр. 503. (Мишљење Сетон-Вотсона).

71. „To His majesty's Government General Mihailovic's movement is one of many minor military factors in the major struggle against Axis” – АВИИ, НОБ, к. 1, ф. 4, 24/1

72. АВИИ, Ча, к. 56, 30/3, документ од 6.10.1944. (...из овога се јасно види, да Балкан није препуштен сам себи, већ да ту Англо-американци имају велике интересе...); Децембра 105, 26. дец. 1943. (Енглези ни по коју цену неће препустити Балкан Русима, јер би онда изгубили Средоземно море...), *Зборник*, 14–3, стр. 166; Е. Баркер, н. д. стр. 489 и 502 (Сетон-Вотсон).

LE GÉNÉRAL DRAŽA MIHAJLOVIĆ SOUS LA PRESSION DES ALLIÉS (1941–1945)

Le texte donne un aperçu des relations du général Draža Mihajlović avec les alliés au cours de Seconde guerre mondiale, à la lumière de certains détails nouveaux relatifs à son attitude à l'égard des alliés. L'attention de l'auteur est centrée sur les changements survenus dans la politique britannique envers Mihajlović au cours de l'année 1943 et sur le soutien apporté désormais aux partisans de Tito. L'auteur met un accent particulier sur la confiance funeste que Mihajlović avait eue dans les alliés, dont surtout les Britanniques, en croyant que ceux-ci tenaient à la Yougoslavie. Cette confiance fut raffermie par l'arrivée, en automne 1944, d'une mission américaine, conduite par le colonel Robert Mac Dowell. Certaines déclarations de celui-ci, ainsi que la décision de Mihajlović de ne pas quitter le territoire yougoslave eurent une influence décisive sur le sort de l'Armée yougoslave dans le pays, sur celui du peuple serbe et du général Mihajlović lui-même.

Bojan DIMITRIJEVIĆ